

A FANTASTIC DEPICTION OF THE UNDERWATER WORLD IN ALISHER NAVOI'S "SADDI ISKANDARI" POEM

Saparova Zebiniso Davlatovna¹

Termiz State University

KEYWORDS

fantasy, mystic-fantasy, fantasy element, "Alexander's mirror", "bagasse", "floating city", "Yajuzh mazhuz", "underwater device", "Alexander's wall", "cannibals", "mysterious numbers" and "heavenly bodies"

ABSTRACT

In this article, the epic of Alisher Navoi's "Saddi Iskandari" explores the true nature of discoveries in the underwater world, fantastic images and strange events associated with the character of the main character Alexander, the role of mystical and fantastic motifs in the epic. Also in the article "Iskander's mirror", "jam", "floating city on the water", "Yajuzh mazhuz", "underwater device", "Iskander's wall", "cannibalistic creatures", "mysterious numbers" and "celestial bodies" are analyzed in an epic, etc.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7508465

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Master, Faculty of Uzbek Philology, Termiz State University, Uzbekistan

АЛИШЕР НАВОЙНИНИНГ “САДДИ ИСКАНДАРИЙ” ДОСТОНИДА СУВ ОСТИ ДУНЁСИНИНГ ФАНТАСТИК ТАСВИРИ

KALIT SO‘ZLAR:

Фантастика, мистик-фантастика, фантастик элемент, “Искандар кўзгуси”, “жом”, “сув устида сузиб юрувчи шаҳар”, “яжуж мажуж”, “сув ости қурилмаси”, “Искандар девори”, “одамхўр махлуқотлар”, “сирли рақамлар” ва “осмон жисмлари”

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида сув ости дунёсидаги кашфиётлар, фантастик тасвирлар ҳамда бош қаҳрамон Искандар образи билан боғлиқ ғаройиб воқеаларнинг асл моҳияти, мистик-фантастик мотивларнинг дostonдаги вазифаси ўрганилган. Шунингдек, мақолада дostonдаги “Искандар кўзгуси”, “жом”, “сув устида сузиб юрувчи шаҳар”, “яжуж мажуж”, “сув ости қурилмаси”, “Искандар девори”, “одамхўр махлуқотлар”, “сирли рақамлар” ва “осмон жисмлари” кабилар таҳлил этилган.

Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида бош қаҳрамон Искандар жаҳонни фатҳ этишга қарор қилади. Унинг дунёни ишғол этишдаги баҳодирлиги ва зуқоллиги фантастик элементлар асосида ёритилган. Дostonда номи тилга олинган буюмларнинг ғойибона қудрати инсон ақлини шоширади. Мисол учун “Фарҳод ва Ширин” достонида ҳам номи таъкидланган “Искандар кўзгуси”, “жом”, “сув устида сузиб юрувчи шаҳар”, “яжуж мажуж”, “сув ости қурилмаси”, “одамхўр махлуқотлар”, “сирли рақамлар”, “осмон жисмлари” ва бошқалар, шулар жумласидандир.²

“Искандар кўзгуси”ни кўплаб адабиётчилар хусусан, Е.Э.Бертельс замонамиз телевизорини прототиби дея атайди: “Бу ерда Навоий яна ўз даврида фақат орзу қилиш мумкин бўлган ва фақат шу кунларда амалга оширилган техник тузилмани башорат қилган”.

Бу кўзгу тасвирини чуқурроқ таҳлил этсак, аслида кўзгу замонамиз ихтироси телевизор эмас, ижтимоий тармоқ ва интернет ҳам бўла олиши мумкин. Бу кўзгуга қараган одам агар у ёлғон сўзласа юзи чўзинчоқ бўлиши, рост сўзласа ўз ҳолатида қолишига эътибор қаратсак, бугунги кунда энг кўп ёлғон хабарлар (фейклар) айнан ижтимоий маконда юз бераётганини ҳеч кимга сир эмас. Кўзгу ёрдамида “Фарҳод ва Ширин” достони бош қаҳрамони Фарҳод ҳам айнан шу кўзгудаги шартларни бажаргач, Ширин жамолини кўриши ҳам тасодиф эмас. Фарҳод бу шартларни бажариш учун уч манзилдан ўтиб, уч офатни енгиб ва уч шартни бажаради. Бу уч эртақларимиздаги сеҳрли рақамлардан бири экани ҳисобга олсак, бу ердаги фантастик мотив замон билан реал воқеалар асосида боғланмоқда.

Ушбу дostonда бош қаҳрамон томонидан яжуж-мажужларга қарши эни беш юз узунлиги ўн минг қулочли деворни бунёд қилгани ҳамда деворни қурилиш жараёни ҳам фантастик унсунлар асосида тасвирланган. Бу девор бугунги кунда барчамизга маълум “Буюк Хитой девори” бўлиши эҳтимоли мавжуд. Рақамлар ва тарихий фактлар буни инкор қила олиши мумкин, аммо дoston воқеаларидаги воқеаларнинг

² Е.Э.Бертельс. Избранные труды. Навои и Джами. М.,1965, с.169.

ва қаҳрамонларнинг ҳам кўпчилиги афсонавий таассурот маҳсули экани ҳисобга олинса бу эҳтимол ҳақиқатга яқин таҳмин бўла олади. Балки фанга ноъмалум оролда бу девор қурилгани кашф этилишини кутаётгани бўлиши ҳам мумкин. Энг муҳими ҳазрати Навоийнинг деворни бунёд этишдаги ва унинг вазифаси ҳақидаги тасвирлари ўзбек адабиётида мистик-фантастика намунасидир.

Алишер Навоий достонида реал воқеаларни, табиат тасвирларни нақадар моҳирлик билан талқин этган бўлса, фантастик манзараларни, афсонавий маҳлуқларни ҳам ана шундай юксак санъат билан тасвирлайди. У достонда реаллик билан фантастикани уйғунлаштиради. Уларни бирликда хулосалайди. Яжуж-мажужларни шакли ва уларнинг мавжудлиги мистик-фантастика буни ёзувчининг ўзи ҳам билади. Буни тасвирлашдан мақсад агар инсонлар бирликда ҳаракат қилсалар ҳар қандай тўсиқни бартараф эта олиши ёки енга олишини ифодалаган. Сув кенгликлари, дарёлар, денгизлар ва уммонлар остидаги дунё тасвири табиийки ҳазрат Навоийнинг ҳаёлот дунёси маҳсули ўлароқ, аксарият қисми фантастик унсурлардан иборат. Бу бунинг қиймати шундаки, инсонлар асрлар ўтиб, сув остига туша олишини ва табиат сирларини ўрганишини даҳо Навоий илмий башорат қилгандек гўё.

Достонда ер устини эгаллаган шаҳаншоҳ Искандар сув ости дунёсини ҳам ўрганишни ихтиёр этади. Шу мақсадда жаҳоннинг энг машҳур олимларини атрофида йиғиб, муддаосини баён этади. Барча олимлар жаҳонгирни бу хатарли ниятидан қайтаришга астойдил уринишади. Бироқ Искандар ер сайёрасида қуруқликдан кўра, сув ости катта қисми эгаллагани боис, унинг ости сирлар уммони эканини таъкидлайди. Шунингдек, инсонлар бу илми ўрганиши лозимлигини, бу шарафли ишни ўзи бошламоқчилигини рад этиб бўлмас бир қанча далиллар билан исботлаб беради. Айнан шу ерда даҳо бўлмиш Навоийнинг сув ости олами ҳақидаги фантастик элементлар асосида ҳаёлий кашфиётларидан баҳра оламиз.

Даставвал, Искандар ер юзидаги барча океанлар, денгизлар ва дарёлар кенгликларини ҳамда оролларни тафтиш этади. Бунинг учун Искандар қисқа фурсатларда уч минг кема тайёрлашга фармон беради. Улкан кемаларнинг 1000 таси шоҳники, 1000 таси аркони давлат яъни сипоҳийлар ва савдогарлар учун ясаладиган бўлади. Кемалар ясалгач, уларнинг 200 тасига денгиз бўйи ва энини ўлчаш учун танобу, арқонлар, яна 200 тасига эса туялар, туякашлар ҳамда 100 тасига тез юрувчи кемачалар юкланади.

Бу каби баҳайбат кемалар ҳақида навоийшунос олима Раъно Ибрагимова шундай дейди: “Навоий асарларидаги фантастик ҳолатлар тасвирига оид учинчи хусусият шундан иборатки, улуғ шоир XV аср кишилари ҳаёл ҳам қила олмаган бундай ҳолатларни бениҳоя мукамал ва муфассал тасвирлайди. Масалан, ҳозирги кунда “Титаник” кемаси ҳақидаги ахборотлар китобхонни ажаблантирмайди. Лекин XV аср учун Искандарнинг бутун дунёдан энг кучли кемасозларни йиғиб, уларга уч мингта кемани ҳамда “сузувчи” шаҳарни барпо этиш тўғрисидаги буйруғи ҳақиқий

фантастика эди.

Бу хаёлий орзу ҳам “Титаник” кемаси мисолида бизнинг давримизда реал ҳақиқатга айланди. Шунинг ўзиёқ Навоий асарлари илмий мазмунга эга бўлганидан далолат беради”.³

Искандар денгизларни юзасини ўргангач унга ҳамроҳлик қилувчи кишилар билан видолашиб, денгиз остига тушишни ихтиёр этади. Бош қаҳрамоннинг сув остига тушиши аввалги хамсанавислар дostonларига кўра олимлар томонидан яратилган шиша идиш билан тушгани, бироқ Навоий ҳазратлари бу ҳақиқатдан йироқ ривоят дея, бошқа ровийлар айтган ривоят йўлидан боради. Шунингдек, денгизни кузатишда Искандарнинг тасаввур дунёсини Навоий ўзининг ақл нури билан ёритиб боради.

Бу ҳақда Омон Маллаев қуйидагича фикр билдиради: “Айни пайтда, шоир “Садди Исақандарий” достонида Искандарнинг сув остига шиша идишда тушганини ҳикоя қилган Хусрав Деҳлавийга қўшилмаслигини айтади. У топган йўлнинг ҳаддан ташқари эканини, ҳаётга тўғри келмаслигини ёзади:

*Вале бу ривоят эрур бас маҳол,
Вуқуъйға топмас хирад эҳтимол.*

Шу билан бирга, шоҳ Искандарнинг сув остига тушиш орзусини ечимсиз қолдирмайди. Искандар қадимда ҳам набий, ҳам валий бўлгани сабаб: “Валийликдан ўзини хабардор топиб, нубувват мақоми кўзини ёритди. Кўзи ул шуъладин нурли бўлғач, қаён боқди – кўрди, неким бор эди, қанча сирли ишлар унга ошкор эди. Сув ичида томоша қилиб юраркан, ер юзидаги жониворлар ҳам унга ошкор эди. Сув ичида томоша қилиб юраркан, ер юзидаги жониворлар ҳам унга акс этиб кўриниб турарди”.⁴

Шунингдек, дoston давомида Искандар сув ости дунёсида турли махлуқотларни кўради. Навоий ҳазратлари баъзи улкан балиқлар яъни жонзотлар агар ер юзига олиб чиқилса, кишилар кўрқувдан ҳайратда қолишини айтади. Кичик балиқлар ва бошқа жонзотлар йиртқичларига ем бўлишини, у ерда ҳам ҳаёт фоний эканини кучлилар хумрон заифлар емиш бўлаётганини таъкидлайди. Навоий ҳазратлари сув остида турфа қизиқарли воқеаларни айтадики, бир ўринда, сув ўтларини ҳам хиллари кўплигини эътироф этади. Дostonнинг бир ўрнида сузиб юривчи ороллар ҳақида ҳам фикр билдириб ўтади. Сув остидаги ажойиботларни Навоий ҳазратлари шундай таърифлайди:

*“Балиғларки бўлғонда жунбушнамой,
Ўта олмағай суръат этса бир ой.*

Вале кўп наҳанг ўйлаким бўйла хут

³ Раъно Иброҳимова. "Даҳонинг буюк орзулари" илмий мақола. Тошкент: Жаҳон адабиёти журнали, 2006-йил феврал сони. –Б. 146.

⁴ Омон Маллаев. "Навоий даҳоси ва замонимиз кашфиётлари" илмий мақола, Тошкент: Жаҳон адабиёти журнали 2014-йил феврал сони. –Б. 59.

Муқаррар анга икки ҳар кунги кут.

*Скандарга неким тамонно бўлуб,
Юз онча ғаройиб тамошо бўлуб*⁵

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш ўринлики, Алишер Навоийнинг ушбу достонида яна кўплаб сув ости илмларини ўрганиш мумкин. Энг ҳайратли масала шундаки, Навоий ҳазратлари сув остидаги жонзотлар ҳақида бу каби аниқ илмий фаразларни фантастик элементлар асосида бериши унинг даҳо эканини яна бир бор исботлайди. Биз келажак авлод бўлган ёшларнинг асосий бурчимиз, буюк мутаффакир Алишер Навоийнинг илмий маънавий меросини ўрганишда астойдил ҳаракат қилишимиз зарурдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Е.Э.Бертельс. Избранные труды. Навои и Джами. М.,1965, с.169.
2. Раъно Иброҳимова. "Даҳонинг буюк орзулари" илмий мақола. Тошкент: Жаҳон адабиёти журнали, 2006-йил феврал сони. –Б. 146.
3. Омон Маллаев. "Навоий даҳоси ва замонамиз кашфиётлари" илмий мақола, Тошкент: Жаҳон адабиёти журнали 2014-йил феврал сони. –Б. 59.
4. Алишер Навоий. "Садди Искандарий" достони, Тошкент: "Бадий адабиёт" , 1965. –Б. 385.

⁵ Алишер Навоий. "Садди Искандарий" достони, Тошкент: "Бадий адабиёт" , 1965. –Б. 385.